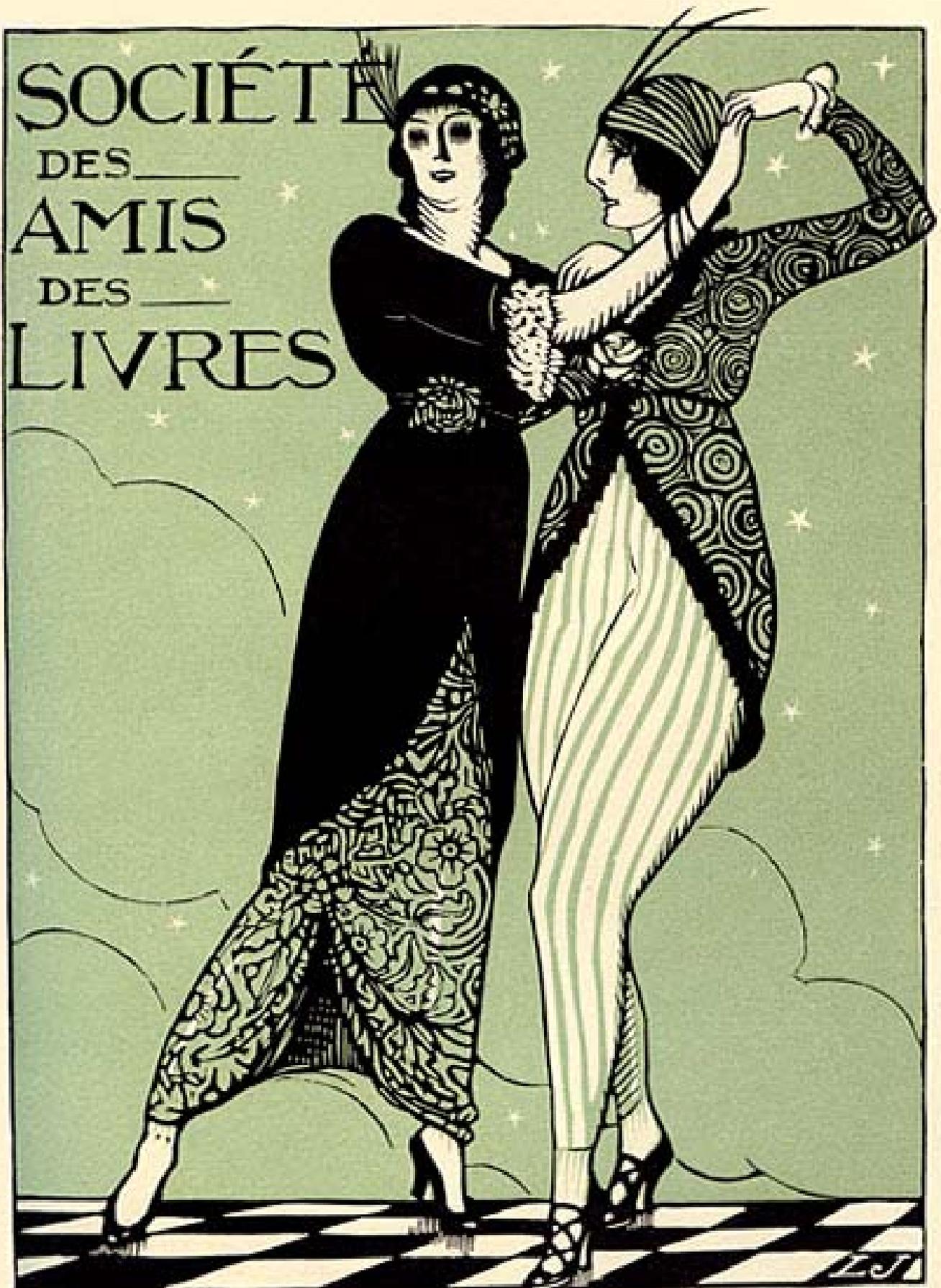

Bibliophile Notes

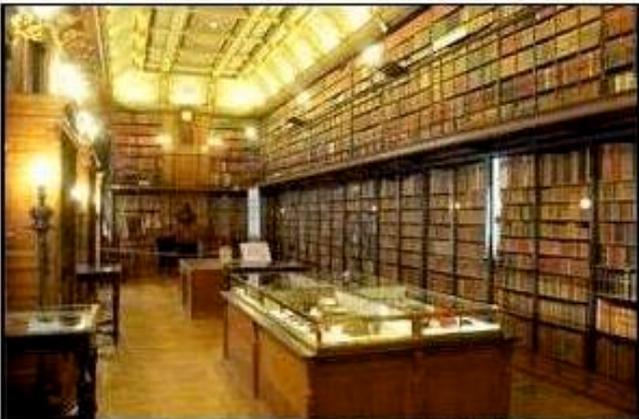
16 Mai 2009 ❁ No. 3 ❁ <http://paleografia.wordpress.com> ❁ Distribuit Gratuit ❁

Cateva Cuvinte Despre

Umperto Eco despre *Très Riches Heures*
Editie Bibliofila "Très Riches Heures du Duc de Berry" Prima Parte

Le Château de Chantilly

Illuminations of Heaven and Earth.
The Glories of the Très Riches Heures du Duc de Berry.
New York, Abrams, 1988.

DESPRE *LES TRES RICHES HEURES*

Am descoperit *Les Très Riches Heures du Duc de Berry* pe când aveam puțin peste douăzeci de ani, într-o mică ediție cartonată care, desigur, conținea numai miniaturile lunilor.

Spun „desigur“ pentru că soarta bibliofilului începător este aceea de a găsi întotdeauna acest manuscris sub forma celor douăsprezece reprezentări celebre. Uneori, se întâmplă să dea și de alte reprezentări prin oarece cărți de artă, dar sfârșește prin a le da uitării. *Les Très Riches Heures* a devenit un clișeu, tot așa cum Beethoven și Chopin sunt cunoscuți publicului larg prin *Sonata lunii* și *Preludiul picăturii de ploaie*. Fetișismul încurajează lenea și lenea încurajează fetișismul. Atât lenea, cât și fetișismul pot genera sațietate. Numai cei care pot răsfoi reproducerea întregului manuscris în splendida ediție Faksimile Verlag de la Lucerna – sau cei care au norocul, acum foarte rar, de a atinge manuscrisul original de la Chantilly – descoperă cât de bogate, inventive și uneori enigmatice sunt câteodată *Les Très Riches Heures*. Abia atunci înțeleg de unde vine denumirea „*très Riches*“, dată de executorii testamentari ai ducelui.

În orice caz, pentru mine, cel de la douăzeci de ani, aceste miniaturi au fost o cale de apropiere de Evul Mediu, pe care mă pregăteam să-l studiez. Este adevărat că e vorba despre Evul Mediu Târziu, în care adie deja vântul Renașterii; însă eu priveam *Les Très Riches*

Heures și, în același timp, citeam *Amurgul Evului Mediu* de Hui-zinga. Încercam farmecul și sfârșeala acestei epoci care apunea și prin ea trăiam secolele pe care le lăsase în urmă. În definitiv, cu toții am cunoscut și, poate, am înțeles civilizația romană prin intermediul ruinelor care datau din Imperiul Târziu.

Dar lectura mea de atunci era în mod sigur estetizantă, neogotică, decadentă. Și nedreptățeam *Les Très Riches Heures*, punând accentul numai pe latura lor decorativă.

Acest manuscris se poate citi și altfel. Poate fi citit cu ochii criticului sau ai istoricului de artă, care încearcă datarea imaginilor, caută influențele iconografiei, evaluează calitatea execuției... Însă nu aceasta este perspectiva pe care vreau să sugerez cititorului pasionat, dar care nu este de specialitate. Voi încerca alte perspective, ținând mai degrabă de imaginație decât de filologie și de rigorile istoriei.

Am descoperit una dintre aceste perspective de lectură mai târziu, atunci când am găsit studiile istorice despre *Annales*. *Les Très Riches Heures* sunt un document esențial pentru a înțelege existența materială, obiceiurile, societatea și plăcerile vremii. În acest scop, desigur, fundamentale sunt miniaturile lunilor, însă, ulterior acestui început, se pot cerceta și celelalte imagini, în căutarea unor indicii mărunte, uneori ascunse.

Miniaturile lunilor sunt un bogat izvor de informații despre îmbrăcăminte și armuri. Ne povestesc cum se aranja masa, ce mâncăruri și băuturi se consumau, cum se raportau oamenii de atunci la animalele domestice, cum se desfășurau muncile câmpului; ne spun cum erau făurite uneltele agricole, cum trăiau țăranii și păstorii, care erau tehnicile de cultivare a ogoarelor și care era alcătuirea grădinilor. Ne vorbesc despre forma stupilor, despre harnașamentul cailor, despre șasiul carelor. Ne oferă și o trecere în revistă a castelelor, a edificiilor religioase, a șantierelor edilitare în plină activitate, ne povestesc despre interioare de biserici și palate, despre statui și steaguri... Detaliile sunt atât de minuțioase și de precise, încât au permis istoricilor de artă să dateze diversele imagini.

Les Très Riches Heures sunt un documentar cinematografic, o mașinărie vizuală care ne povestește viața unei epoci. Nici un film nu va putea vreodată să egaleze fidelitatea, strălucirea, frumusețea mișcătoare a acestei reconstrucții.

A doua perspectivă de lectură este goana după fabulos. Acest manuscris este sărac în marginalia grotești, atât de frecvente în alte opere. Numai arareori găsim câte un vânător sau un păsărar, sau acele reprezentări ale lumii pe dos pe care Baltrušaitis¹ ne invitase să le descoperim pe marginile atâtor manuscrise religioase. De parcă miniaturistii n-ar fi îndrăznit să insiste asupra reprezentărilor „amuzante” într-o carte destinată rugăciunii și ochilor pudici ai familiei ducelui. Însă este nevoie de o privire atentă, căci interesul medieval pentru *babouins* (sau *babewyn*) se manifestă în schimb în literele inițiale. Întâi de toate, acestea sunt o galerie de portrete, dar, cercetându-le mai îndeaproape, iată că descoperim o făptură păroasă, ca un satir, chiar la începutul unei Ave Maris Stella, ici un urs, colo un schilod, un câine, un iepure, care par să vrea să-l surprindă pe duce în timpul rugăciunii, să-l distragă sau să-l facă să se aplece asupra vreunui proverb religios sau asupra vreunei pilde pe care imaginea ar fi putut-o evoca.

Distragerea. Iată cea de-a treia perspectivă de lectură. Cartea este menită cugetării, rugăciunii și concentrării. Evul Mediu a fost bogat în invective împotriva imaginilor din biserici și din mănăstiri, care puteau distrage ochii iscoditori de la întâlnirea cu Dumnezeu. Toată lumea știe celebra invectivă a Sfântului Bernard împotriva sculpturii romanice: „*Quid facit illa ridicula monstruositas, mira quaedam deformis formositas ac formosa deformitas? Quid ibi immundae simiae? Quid feri leones? Quid monstruosi centauri? Quid semihomines? Quid maculosae tigrides?*” (*Apologia ad Guillelmum*). Și, pe de altă parte, adăuga Sfântul Bernard, la ce foloseau

¹ Jurgis Baltrušaitis (1903–1988), istoric al artei, lituanian. Erudit minuțios, a studiat cu precădere anomalia, înclinația către excesiv, reprezentările enigmatice și folosirea artificului. Operele sale cele mai importante sunt: *Anamorfoze* (1955) și *Oglinda* (1978). (n.tr.)

chiar acele zugrăviri ale sfinților mult prea frumoase sau acele moaște acoperite de aur?

Însă, în primul rând, de la Sfântul Bernard și până la ducele de Berry s-au scurs cel puțin două secole, iar tensiunea mistică și rigorile s-au domolit; și-apoi ducele trăiește la Curte, nu la mănăstire. În cele din urmă, ducele era curios: nu era un simplu colecționar atras de cărți splendide și de obiecte de mare valoare artistică, ci un înaintaș al acelor *Wunderkammern* baroce. Tezaurul său conținea minunății precum un corn de inorog, dinți de balenă, nuci de cocos, scoici din șapte mări și inelul de logodnă al Sfântului Iosif. Acest bărbat rafinat avea ochi curioși și lacomi, iar din distracție făcuse o artă. Ni-l putem închipui pe duce îngenuncheat în rugăciune, în timp ce buzele-i recită mecanic un psalm, cu privirea care se oprește nu atât asupra mesajului sacru al imaginii, cât mai ales asupra fundalului, asupra grădinilor, dealurilor, castelelor, veșmintelor doamnelor sau a înfloriturilor de pe margini.

Să nu uităm că există unele secvențe, spre exemplu cea a patimilor, care au ritm și dramatism cinematografic, cu bruște schimbări de decor și de timp, cu treceri de la lumină la întuneric. Nu vom dovedi lipsă de respect dacă ne vom gândi la ducele de Berry în penumbra bisericii, urmărind cu sufletul la gură paginile cărții sale, așa cum urmărim noi astăzi programele TV. Un minunat compromis între misticism și estetică, între datorie și plăcere, între meditație și imaginația lăsată să zburde, *Les Très Riches Heures* ne ajută să înțelegem o bună parte a Evului Mediu, o epocă în care dovezile publice de pioșenie mergeau mână în mână, cu multă dezinvoltură, cu manifestările publice ale deșertăciunii. O epocă în care, poate, nu se păcătuia mai mult decât acum, dar cu siguranță se păcătuia cu mai puțină rușine, iar toate acestea se întâmplau tocmai în momentul în care erau arborate fervoarea religioasă și moralitatea austeră.

Acest obiect, în aparență atât de fragil și de prețios, această capodoperă de bijutier, această supremă manifestare a măiestriei culte și rafinate este în același timp un document profund uman. Dacă știm să-l citim, ne spune multe despre slăbiciunile strămoșilor

noștri din Evul Mediu Târziu, precum și despre slăbiciunile strămoșilor lor.

Însă omul medieval întâmpina adesea dificultăți în a distinge între plăcerea simțurilor și aceea a sufletului. Avea o înclinație mult mai dezvoltată decât a noastră pentru culorile uniforme, bine întinse, țipătoare, iubea strălucirea aurului, scânteierea bijuteriilor, valurile de lumină și jocul acesteia pe verdele pajiștilor, pe albastrul apelor, pe veșmintele de brocart... Și totuși, în triumful culorii, al luminii, al aurului (așa cum este *Les Très Riches Heures*), omul medieval vedea și o manifestare a puterii divine. În viziunea noastră, ducele de Berry se bucura urmărind simfonia de nuanțe de roșu și de albastru, atingând poate cu degetele aurul incrustat în fiecare pagină a acestei cărți. Însă, făcând toate acestea, el era convins că slăvea, într-un mod foarte plăcut, prezența lui Dumnezeu pe pământ. Și, cu o ipocrizie sublimă, se simțea pios și umil în timpul somptuoasei plăceri pe care și-o îngăduia.

Cât despre frații Limbourg¹ sau despre cei ce i-au urmat, aceștia nu uitau să-și încurajeze comanditarul. A se vedea numai cu câtă atenție pentru soluțiile coloristice aproape abstracte reușesc ei să alcătuiască benzi monocrome, căderi roșii ale osândiților, grupuri aurii de fericiți, cascade albastre de îngeri. Pentru a obține efectul decorativ de platoșă într-o miniatură, precum solzii unui pește prețios, miniaturistul îndrăznește să înfățișeze o mulțime de sfinți cu spatele, astfel încât să li se vadă numai aureolele rotunde. Ducele visa și se gândea că paradisul este un minunat sipet de bijuterii, care aducea cu tezaurul său.

Alte perspective de lectură? Cartea este incompletă, are pagini fără litere decorate, are unele pagini albe, numai cu niște linii trase pentru miniaturile viitoare. Este o carte neomogenă, lucrată de mâini

¹ Pol, Hermant și Hennequin de Limbourg, miniaturişti franco-flamanzi, originari din Limbourg, au lucrat în prima jumătate a secolului al XV-lea. Din 1410 până în 1416 s-au aflat în serviciul ducelui Jean de Berry. Opera lor este o sinteză echilibrată între tradiția miniaturilor franco-flamande, bogat decorată și foarte atentă la detalii, și o nouă viziune asupra spațiului, care merge până la perspectivă, derivată probabil din cunoașterea operei lui Giotto și din studiul operelor italiene din colecția ducelui de Berry. (n.tr.)

diferite; astfel, ea își spune povestea făuririi, dă seama de anii de muncă necesari, lasă să se întrevadă o succesiune de întreruperi, de reluări și de corecturi. În cele din urmă, cartea este reprezentarea, din nou aproape cinematografică, a laboratorului în care a fost concepută, a îndelungatei perioade de pregătire, de execuție, de reveniri, de interpolări, de-a lungul căreia a luat naștere încetul cu încetul. Este altarul închinat propriului atelier.

Există și alte lecturi posibile. Spre exemplu, căutarea tuturor temelor iconografice elaborate în Evul Mediu, care se regăsesc aici ca într-o enciclopedie. Sau identificarea răutăcioasă a credințelor și practicilor condamnate oficial de Biserică, dar pe care obiceiul de la Curte le accepta: mă gândesc la abundența de trimiteri astrologice foarte precise, care presupun existența unei cunoașteri înaintate și folosirea lor frecventă. Trimiterile astrologice se regăsesc atât în medalioanele de deasupra fiecărei luni, cât și în edificatoarea pagină de pe coala 14, intitulată Omul Anatomic. Această pagină ne trimite deja cu gândul la raportul dintre micro și macrocosmos, pe care îl vom întâlni la magicienii Renașterii, la Robert Fludd sau la Athanasius Kircher. Să nu uităm însă că manuscrisul este realizat cu numai câteva decenii înainte de nașterea lui Marsilio Ficino¹, în vreme ce în Florența Umanismului se întrevăd condițiile pentru un nou succes public al astrologiei și al magiei.

Poate ar trebui să ne oprim aici. Poate că aș arăta lipsă de respect față de cititor dacă aș sugera alte chei de lectură. Fiind o operă deschisă,

¹ Marsilio Ficino (1433–1499), filosof italian, cel mai mare exponent al neoplatonismului italian din secolul al XV-lea. A studiat la Florența, unde Cosimo de Medici i-a încredințat traducerea operelor lui Platon. A mai tradus și imnurile atribuite lui Homer și Orfeu, *Teogonia* de Hesiod, *Corpus hermeticum* și *Enneada* de Plotin. A adunat în jurul său un grup de prieteni și discipoli, intitulat Academia platonice. Operele sale cele mai importante sunt *Theogonia platonice* (1469–1474), *De christiana religione* (1473), *De vita* (1489) și epistolele în 12 volume. În filosofia lui Ficino, Omul ocupă o poziție privilegiată în cosmos, iar sufletul omenesc se adresează lui Dumnezeu, coordonând în același timp trupul. Astfel, sufletul este principiul unificator al imanenței și transcendenței. Opera lui Ficino și-a exercitat influența asupra culturii vreme de mai multe secole, generații de-a rândul citindu-l pe Platon în traducerile și prin comentariile sale. (n.tr.)

Les Très Riches Heures este un obiect extraordinar tocmai pentru că încurajează imaginația s-o apuce pe mii de poteci diferite. Să deschidă cititorul cartea la întâmplare, să-și aleagă propria intrare și-apoi să străbată de unul singur acest *Hortus Deliciarum*.

Publicat ca introducere la *Illuminations of Heaven and Earth. The Glories of the Très Riches Heures du Duc de Berry*, New York, Abrams, 1988. În traducere în italiană *I giorni del Medio Evo*, Milano, Rizzoli, 1988.

Très Riches Heures du Duc de Berry – Omul Anatomic

Aries. leo. sagittarius. sunt calida et sicca collerica masculina. Orientalia.

Taurus. uirgo. capricornus. sunt frigida et sicca melancolica femmina. Occidentalia.

Geminus. aquarius. libra. sunt calida et humida masculina sanguinea. meridionalia.

Cancer. scorpius. pilces. sunt frigida et humida fleumatica femmina. Septentrionalia.

Eus in ad
uitorum
meum inter
r.

Domine ad adu
uandum me festina
Gloria patri et filio
et spiritui sancto.

Très Riches Heures du Duc de Berry – Rusalii

Très Riches Heures du Duc de Berry – Calendar / Janvierie

Très Riches Heures du Duc de Berry – Calendar / Februarie

Très Riches Heures du Duc de Berry – Calendar / Martie

Très Riches Heures du Duc de Berry – Calendar / Avrilie

Très Riches Heures du Duc de Berry – Calendar / Mai

Très Riches Heures du Duc de Berry – Calendar / Iunie

